

УДК 351.711

DOI: <https://doi.org/10.32782/CMI/2023-6-11>**Манн Р.В.**

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки та управління,
Черкаський державний технологічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3936-2677>

Бабич І.В.

кандидат хімічних наук, незалежний дослідник
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7159-6046>

СЦЕНАРУВАННЯ РОЗВИТКУ МІСТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РУХУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ІНТЕРЕСІВ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Стаття має чітке, векторне спрямування розгляду актуальних питань повоєнного відновлення міст України. Рекомендовано залучення європейського досвіду відновлення міст після Другої Світової війни. Досліджено економічні та соціальні втрати України в результаті війни. Визначено роль та місце сучасних міст в господарських комплексах країни з позиції організації просторових та соціально-економічних систем. Розгорнуто визначено пріоритети та очікувані результати від євроінтеграційних процесів в повноцінному відновленні міст. Актуалізовано окреслено інтереси України та ЄС в питаннях майбутнього сценарування розвитку міст, комплексного повоєнного відновлення економіки.

Ключові слова: національна економіка, євроінтеграційний рух, сценарування, міста, інтереси, повоєнне відновлення.

Mann Ruslan

Cherkasy State Technological University

Babych Igor

PhD in Chemistry, Independent Researcher

SCENARIO OF THE DEVELOPMENT OF THE CITIES OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION MOVEMENT OF THE NATIONAL ECONOMY AND THE INTERESTS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

The article has a clear, vector direction of consideration of topical issues of the post-war reconstruction of Ukrainian cities. The future of Ukraine, the plans to improve the national economy, the restoration of cities and towns will become real as soon as possible only at the expense of the country's entry into the EU. Integration, entry into the European systems of urban security and environmental monitoring will fundamentally affect the terms and features of the improvement of territories. It is recommended to involve the European experience of urban reconstruction after the Second World War. After all, it is Europe that has the experience of rebuilding cities after the Second World War; the accumulation of relevant knowledge in construction, architecture, and the comprehensive organization of urban space. The economic and social losses of Ukraine as a result of the war are studied. The role and place of modern cities in the economic complexes of the country from the standpoint of the organization of spatial and socio-economic systems is defined. The role and importance of the full functioning of cities in the national economy cannot be underestimated, they perform a large number of tasks in the sphere of life support, which shape the future of humanity in urban projects, strategic plans, development scenarios and models of complex economic systems. The priorities and expected results of the European integration processes in the post-war reconstructed cities are defined in detail, such as: strengthening of economic and socio-cultural ties with Europe; changes in the educational space; the formation of a territorial balance of movement and a harmonious redistribution of resources for the benefit of the population of destroyed cities, towns, industries, and the transport system; elimination of problems in the socio-cultural sphere and reduction of poverty; formation of sustainable development of cities; innovations in urban management systems, technology updates in the field of communal and transport services, construction and architecture; uniformity of economic development of regions; stimulation of cluster formation in business; transition to a model of smart cities based on a target digitalization policy. The interests of Ukraine and the EU in matters of the future scenario of urban development and comprehensive post-war economic recovery are outlined in an updated manner.

Keywords: national economy, European integration movement, scenarios, cities, interests, post-war recovery.

Постановка проблеми. Євроінтеграція, як історичний та геополітичний вибір України формує нові прогресивні вимоги для змін та повоєнного відновлення національної економіки. Національні інтереси України пріоритетно спрямовані на комплексний розвиток, повоєнне відновлення регіонів та міст, селищ та підприємств, соціальної та промислової інфраструктури, подолання міграційної кризи та технологічної відста-

лості, залучення інвестицій і інновацій, співпрацю з європейським бізнесом на світових ринках. І це далеко не повний перелік планів та програм в заходах влади, повоєнних проєктах відродження зруйнованої національної економіки.

Рух євроінтеграції має свої послідовні етапи, він бере початок фактично з фактом признання незалежності України. Але з початком війни це питання, його

просування стають впливовими та формують майбутнє країни на найближчі 25-50 років. Тому що така модель, яку отримує суспільство, як член ЄС, вже мала свої орієнтири, вона поступово вибудовувалась науковцями та владою, менеджментом та усіма громадянами. Інституційне та правове закріплення вектору на євроінтеграцію сформувало відповідне корегування дій місцевої та регіональної влади, бізнесу та менеджменту. В межах державної політики зафіксовано визнання руху до ЄС, як національного соціального та економічного інтересу ще до 2022 р. Всі національні економічні інтереси прямо чи опосередковано стосуються економічної безпеки, однак ступінь впливу може суттєво відрізнятись [1, с. 61-67; 2, с. 47-55; 3].

Науковці наголошують, що Україна бере курс на європейську інтеграцію, комплексне повоєнне відновлення, відтак має відповідати європейським стандартам, мати відповідні пріоритети розвитку, задекларовані національні інтереси, показники економічного розвитку національної економіки, регіонів та міст. Первинним постає питання формування в країні безпечних умов відтворення життєдіяльності, проте поліпшити свою позицію можна за умови системного моніторингу існуючих ризиків і загроз економічній безпеці, швидкому реагуванню на нові виклики та гнучкій економічній політиці. Відповідно, у перспективі подальших досліджень, визначень станів майбутнього, науковий пошук повинен бути зосереджений на удосконаленні методологічних та практичних підходів щодо оцінки рівня економічної безпеки держави, інноваційному оновленню індикаторів економіки та безпекової сфери, які володіють циклічною чутливістю та дозволяють робити висновки про кризовий (передкризовий) стан складових економічної безпеки більш точними та об'єктивними [4, с. 13-18; 5, с. 32-47].

Вибір теми дослідження є актуальним на протязі останніх 20 років, формує майбутнє національної економіки, векторність національних інтересів, дотримання європейського вибору, підтверджує реалії сьогодення та повоєнні України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відновлення національної економіки України буде відбуватися на основі врахування пріоритетності науково обґрунтованих та прогресивних планів, сценаріїв розвитку міст. Що є логічним з позиції бачення міст, як центрів промисловості, соціального забезпечення населення країни, освітніх та соціокультурних майданчиків. Питання розвитку міст, вивчення загроз та ризиків соціально-економічній системі «місто» [6, с. 111-118], актуальності сценарування станів майбутнього [7, с. 134-140] досліджували українські науковці, як в довоєнні та і повоєнні часи.

Починаючи з 2022 р., з початком війни в Україні особливої уваги набувають питання відновлення сфери життєдіяльності міста на постконфліктних територіях, що досліджували О. Тарасевич, Г. Нестеров, А. Волкова та Н. Зачосова, В. Кімлик, А. Замогильна [8, с. 181-185; 9, с. 36-42].

Питанням євроінтеграційних прагнень України, цільовим проектам, проблемами та конфліктним станам присвячено дослідження вітчизняних учених В. Козюка, А. Крисоватого, Є. Савельєва [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наукових досліджень

щодо сценарування розвитку міст України в умовах євроінтеграційного руху національної економіки, дозволяє стверджувати, що напрацювання науковців не завжди доводять переваги та формують пріоритети розвитку співпраці у реальному отриманні успіхів від інтеграції України до ЄС.

Мета статті: роботу присвячено дослідженню сценарування розвитку міст України в умовах євроінтеграційного руху національної економіки та інтересів повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напад РФ на нашу країну в 2014 р., повномасштабна війна в 2022 р. суттєво змінили внутрішній та зовнішній стан економіки, соціальної сфери, відбулося погіршення міграційних процесів, екології та галузевої структури, відтворення національного продукту. Окупація частки України, втрата підприємств й критичної інфраструктури, знищення житлового фонду та руйнування цілих міст (малих, середніх, великих), селищ та сіл. Втрати для країни значні, як економічні так і соціальні. На перший план діяльності влади вийшли питання ведення військових дій та безпека життєдіяльності населення. Оцінка фінансових збитків показує великі проблеми з позиції покриття таких втрат, загальна сума збитків інфраструктурі України через війну на кінець 2023 р. вже збільшилася до 140 млрд дол. США й руйнування продовжується.

Станом на кінець 2022 р. національна економіка зазнала скорочення на 34-35% (за оцінками незалежних експертів та Міжнародного валютного фонду) і за оцінками аналітиків S&P Global Market Intelligence, Україна зможе повернутися до довоєнного рівня за п'ять років за умов підтримки ЄС та США. На відновлення економіки Україна за оцінками влади та експертів потребуватиме як мінімум 600 млн дол. США, а в короткостроковій перспективі – від 4 до 5 млрд дол. США на місяць (це за умов припинення в 2023 р. військових дій) [11].

Роль та значення повноцінного функціонування міст в національному господарстві не можна недооцінювати, вони виконують велику кількість завдань в сфері забезпечення життєдіяльності, що формують майбутнє людства в урбаністичних проектах, стратегічних планах, сценаріях розвитку та моделях складних господарських систем. Забезпечуючи та відтворюючи міський простір вони унікально діють з позиції організації просторових та соціально-економічних систем:

- розміщують на відносно невеликих територіях велику кількість населення, впроваджують демографічні та міграційні кризи або їх усувають (в залежності ситуації та комплексних процесів руху населення, або окремих груп);

- організують великі будівництва, транспортні мережі що в подальшому мають неповторну архітектуру;

- формують регіональні центри влади та концентрації інфраструктури, забезпечують планування та стратегування в процедурах управління;

- одночасно централізують та децентралізують капітали, бізнеси, приваблюють інвестиції та мають розгалужену фінансову систему;

- розвивають міжрегіональні та міжнародні комунікації (за рахунок транспорту: залізничного, авіаційного, автомобільного), освіту та посилюють дію інноваційних проривів;

- формують та відтворюють ринкову інфраструктуру, малий та середній бізнес;
- відображають та викривлюють дійсність в соціальному та бізнесовому середовищах;
- поступово, із століття в століття покращують якість життя людства, сферу послуг;
- формують унікальну, неповторну міську культуру, в більшості випадків як інтегровану з субкультур країни (або прилеглих регіонів);
- зберігають традиції, історичні цінності, музеї, колекції витворів, накопичують знання людства щодо спільного життя, демократичних та авторитарних моделей влади;
- мають свій потенціал розвитку, історичну спадщину та життєвий цикл, як і людина;
- формують самостійний напрям комплексних наукових досліджень – урбаністику;
- приваблюють молодь та креативний клас, талановитих інженерів та лікарів на основі мультикультурності.

Наведені приклади ролі та місця сучасних міст в господарських комплексах країн не є повним, його можливо продовжувати, доповнювати фактами та функціоналами, що само по собі є визнанням успішності, унікальності міст в історії людства.

Європейському Союзу притаманна дуже прискіплива увага до міст й містян, місцевої політики, владних інституцій та суспільних організацій. Це пов'язано з впливом міст на загальний суспільний розвиток країн, наявністю прогресу чи регресу влади (управлінських інституцій), бізнесовому та діловому середовищі, накопиченні проблем економічного та соціокультурного характеру.

Україна в довоєнні часи активно впроваджувала проєвропейську політику розвитку міст, прискіпливо займалася плануванням та прогнозуванням розвитку міст, селищних та місцевих територіальних громад. Європейськими містами за великою кількістю параметрів, іміджевих станів було визнано Київ, Харків, Львів, Одесу. Але війна не просто згорнула плани, вони знищила велику кількість напрацювань, зруйнувала міста та селища, що мали європейський вигляд та адаптовану до включення в ЄС економіку та систему регіонального менеджменту.

У ході російського вторгнення в Україні зруйновано вже майже 4,5 тис. житлових будинків, близько 550 навчальних закладів, понад сотня медичних закладів та ще більше тисячі об'єктів культурної інфраструктури. «Руський мир» стер з землі також кілька міст України: на їхньому місці залишилися лише руїни, про «звільнення» яких переможно повідомляють кремлівські пропагандисти. Деякі міста та селища вже не відбудуватимуть, бо там відбулася екологічна катастрофа [12].

За оцінками незалежних експертів, фахівців з урбаністики майже повністю (або на 80-90%) зруйнованих міст знаходяться на Донбасі (Донецька, Луганська та частково Харківська та Запорізька області), куди окупанти РФ прийшли як «захисники» так званого «русського миру». Весь світ побачив масштаби та жах руйнування – Маріуполь, Северодонецька, Бахмута, Мар'їнки, Покровська. Також окупантам притаманна політика приховування своїх злочинів, фактичного фізичного знищення регулярними обстрілами будів-

вель та інфраструктури, примусового відселення мешканців [13].

Більше 10 мільйонів людей змушені були покинути свої домівки: 6,5 млн у межах країни, 3,9 млн виїхали за кордон. Більшість із цих людей – жінки та діти. ЮНІСЕФ повідомляє, що більше половини українських дітей – 4,3 млн з 7,5 – змушені були покинути свої домівки через війну. Станом на 1 квітня 2022 р. внаслідок бойових дій 144 дитини загинули, понад 220 були поранені. 659 закладів освіти постраждали від бомбардувань та обстрілів, 74 були зруйновані повністю [14].

Майбутнє України, плани оздоровлення національної економіки, відновлення міст та селищ постають реальними в найкоротші терміни лише за рахунок входження країни в ЄС. Інтеграція, входження в європейські системи міської безпеки, екологічного моніторингу принципово вплинуть на строки та особливості оздоровлення територій. Саме Європа має досвід відновлення міст після Другої Світової війни, накопичення відповідних знань в будівництві, архітектурні, комплексному баченні організації міського простору.

Членство в Європейському союзі, комплексна економічна та соціальна інтеграція з інституціями європейської управлінської системи забезпечать цільовий інтерес до України, що буде мати вираз в балансуванні, гармонійному розвитку суспільства на основі цінностей та нормативно-правових актів Європи, спільних дій прогнозування та сценарування великих господарських систем (необхідних для підтримки таких стратегічно значущих галузей, таких як АПК та ВПК).

Пріоритетними напрямками руху та очікуваними для України результатами рекомендуємо визнавати:

- посилення економічних та соціокультурних зв'язків з Європою на основі гармонійності та балансу інтересів;
- зміни освітнього простору в форматі різноманітних освітніх моделей європейського зразка (інноваційні та класичні університети, модерн та бізнес-школи);
- формування територіального балансу руху та гармонійного перерозподілу ресурсів на користь населення зруйнованих міст, селищ, виробництв, транспортної системи;
- усунення проблем в соціокультурній сфері та зменшення бідності;
- формування стійкого розвитку міст (великих, малих, середніх) з наявністю потенціалу розширеного відтворення, екологічної безпеки, перспектив інноваційних та високоінтелектуальних бізнесів;
- інновації в системах міського управління, оновлення технологій в сфері комунального та транспортного обслуговування, будівництва та архітектури;
- рівномірності економічного розвитку регіонів, великих міст з урахуванням розміщення виробництв та сфери послуг (в 2020 р. в Києві проживало 6% населення України);
- повернення українського населення з Європи, нові робочі місця, нові умови праці з європейськими стандартами організації та оплати праці;
- формування позитивного іміджу країни на основі переходу економіки на модель інноваційно-кластерного розвитку, а соціальної сфери до моделі соціоцентричності;

- розширення господарських систем міст, стимулювання розвитку агломерацій (особливо з промисловим навантаженням), прикордонного розташування;
 - стимулювання кластероутворення в бізнесі, соціальної та промислової інфраструктурі, владі та в парадигмальних відносинах «бізнес-влада-населення»;
 - усунення диспропорцій в розміщені продуктивних сил, інновації в розміщені нових підприємств;
 - припинення, стабілізація темпів урбанізації за рахунок цільової політики розташування містоутворюючих виробництв та промислових комплексів;
 - стовідсотковий перехід на модель розумних міст в найближчі 10-15 років на основі цільової політики діджиталізації;
 - регуляторний вплив на неконтрольоване розростання міст за рахунок покращення умов життя, інновацій в сфері послуг, пільг ведення бізнесу в сільській місцевості;
 - довгострокове планування, прогнозування та сценарування відновлення, розвитку міст на основі прикладів ЄС та трансформації місцевої економіки з векторами на інформаційне суспільство [15].
- Деякі положення як би конфліктують між собою, але конфлікти в урбаністичних системах теж виступа-

ють інструментами прогресу, стимуляторами змін та позитивних трансформацій. І це ще потенціал альтернативних варіантів розвитку, напрацювання сценаріїв майбутнього з чіткими векторами європейських цінностей – соцієнтризм, кластерно-інноваційна економіка, інформаційно-інтелектуальна пріоритетність політики країни.

Висновки. Інтеграційна політика «Україна-ЄС» буде мати різновекторну спрямованість, стосуватися великої кількості питань державної фінансової та бюджетної стратегії, цілепокладання в питаннях першочергових дій влади в відновленні економіки, спільних проєктів, використання національних ресурсів, допомоги в відновленні міст та в формуванні нових правил розміщення продуктивних сил на принципах та пріоритетах геополітичної безпеки. Актуальність теми, її перспективність для України в повоєнні часи сформувала різноманітні погляди на унікальність міст Європи, особливості відновлення після Другої Світової війни, накопичений науково-практичний досвід. І така перспектива постає перед містами нашої країни, що є стимулом для влади та населення в непростих процесах повернення до мирного життя, комплексної інтеграції з інституціями ЄС.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левчук О.В., Коваленко В.О. Актуальні питання реформації національних економічних інтересів України в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. № 2. С. 61-67.
2. Фінагіна О.В., Бітюк І.М., Коміренко В.І. Національні економічні інтереси розвитку українського сектору малого та середнього бізнесу: політика євроінтеграції та цільові технології HR-менеджменту. *Сучасні тенденції сталого розвитку: теорія, методологія, практика: колективна монографія*. За заг. ред. д.е.н., проф. Т. В. Полозової. Харків: ХНУРЕ, 2022. С. 47-55.
3. Pankova L., Uzbek D., Panchenko Y., Samoilenko A., Privarnikova I. Impact of digitalization on the protection and implementation of the national economic interests. *Cuestiones Políticas*. 2022. № 40(74). P. 815-829.
4. Бітюк І.М. Національні економічні інтереси: принципи управлінської діагностики економічної безпеки країни в умовах інформаційної економіки. *Підприємництво і торгівля: збірник наукових праць / [редакц. кол.: Куцик П.О., Семак Б.Б. та ін.]*. Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2023. № 38. С. 13-18.
5. Луцик Ю.О. Основні підходи та нові можливості оцінювання рівня економічної безпеки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 18. С. 32-47.
6. Романовська Ю.А. Аналіз розвитку загроз соціально-економічній системі «місто». *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2022. № 2. Т. 2. С. 111-118.
7. Прямухіна Н.В. Становлення методології форсайту у державному і регіональному управлінні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2013. № 3(71). С. 134-140.
8. Тарасевич О.В., Нестеров Г.Г., Волкова А.О. Відновлення сфери життєдіяльності міста на постконфліктних територіях: перспективи розвитку. *Review of Economics and Management in Transport*. 2020. № 4. С. 181-185.
9. Зачосова Н.В., Кімлик В.М., Замогильна А.В. Кадрова політика збереження інтелектуального капіталу: в очікуванні Індустрії 5.0. *Економіка, управління та адміністрування*. 2023. № 1. С. 36-42.
10. Козюк В., Крисоватий А., Савельєв Є. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України: монографія / та ін.; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 504 с.
11. Росія зруйнувала 27 нафтобаз в Україні. Загалом економіка втратила до \$600 млрд – аналітики. URL: <https://suspinle.media/238429-rosia-zrujnuvala-27-naftobaz-v-ukraini-zagalom-ekonomika-vtratila-do-600-mlrd-analitiki/>
12. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryjshov-ruskij-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny>
13. Туди прийшов «руський мир»: які міста України були повністю або частково зруйновані під час війни. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryjshov-ruskij-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zrujnovani-vijny>
14. Фінігіна О.В., Матвієнко О.Д., Гудима Д.М. Принципи розвитку українського освітнього простору в умовах інформаційної економіки: креативні підходи та європейський досвід. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т*. Вип. 65. Черкаси: ЧДТУ, 2022. С. 16-24.
15. Finagina, O., Buryak, E., Zaporozhets, O. Cluster policy of Ukraine: target interests of regions and development of environmental management. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu Series Economic Sciences – Proceedings of Scientific Works of Cherkasy State Technological University Series Economic Sciences*. 2021. Vol. 62 (1). Pp. 70–79). Cherkasy: ChDTU.

REFERENCES

1. Levchuk, O.V., Kovalenko, V.O. (2016). Aktualni pytannia reformatsii natsionalnykh ekonomichnykh interesiv Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Ekonomika ta suspilstvo*, 2, 61-67.
2. Finahina, O.V., Bitiuk, I.M., Komirenko, V.I. (2022). Natsionalni ekonomichni interesy rozvytku ukrainskoho sektoru maloho ta serednoho biznesu: polityka yevrointehratsii ta tsilovi tekhnologii HR-menedzhmentu. *Suchasni tendentsii staloho rozvytku: teoriia, metodolohiia, praktyka*, 47-55.
3. Pankova, L., Uzbek, D., Panchenko, Y., Samoilenko, A., & Privarnikova, I. (2022). Impact of digitalization on the protection and implementation of the national economic interests. *Cuestiones Politicas*, 40(74), 815-829.
4. Bitiuk, I.M. (2023). Natsionalni ekonomichni interesy: pryntsyipy upravlinskoï diahnostyky ekonomichnoi bezpeky krainy v umovakh informatsiinoï ekonomiky. *Pidpriemnytstvo i torhivlia: zbirnyk naukovykh prats / [redakts. kol.: Kutsyk P.O., Semak B.B. ta in.]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu, 38, 13-18.
5. Lutsyk, Yu.O. (2023). Osnovni pidkhody ta novi mozhlyvosti otsiniuvannia rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Tavriskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, 18, 32-47.
6. Romanovska, Yu.A. (2022). Analiz rozvytku zahroz sotsialno-ekonomichnoi systemi «misto». *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, 2, 2, 111-118.
7. Priamukhina, N.V. (2013). Stanovlennia metodolohii forsaitu u derzhavnomu i rehionalnomu upravlinni. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Serii: Ekonomichni nauky*, 3(71), 134-140.
8. Tarasevych, O.V., Nesterov, H.H., Volkova, A.O. (2020). Vidnovlennia sfery zhyttiedialnosti mista na postkonfliktnykh terytoriakh: perspektyvy rozvytku. *Review of Economics and Management in Transport*, 4, 181-185.
9. Zachosova, N.V., Kimlyk, V.M., Zamohylna, A.V. (2023). Kadrova polityka zberezhenntia intelektualnoho kapitalu: v ochikuvanni Industriï 5.0. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 1, 36-42.
10. Koziuk, V., Krysovaty, A., Saveliev, Ye. (2014). Novyi svitovyï ekonomichni poriadok ta hlobalni vyklyky dlia Ukrainy: monohrafiia. Ternopil: TNEU, 2014, 504.
11. Rosiia zruinuvala 27 naftobaz v Ukraini. Zahalom ekonomika vtratyla do \$600 mlrd – analityky. (2022). URL: <https://suspilne.media/238429-rosia-zruinuvala-27-naftobaz-v-ukraini-zagalom-ekonomika-vtratyla-do-600-mlrd-analitiki/>.
12. Tudy pryshov «ruskyi myr»: yaki mista Ukrainy byly povnistiu abo chastkovo zruinovani pid chas viiny. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zruinovani-vijny>
13. Tudy pryshov «ruskyi myr»: yaki mista Ukrainy byly povnistiu abo chastkovo zruinovani pid chas viiny. (2023). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/02/03/infografika/suspilstvo/tudy-pryshov-ruskyj-myr-yaki-mista-ukrayiny-buly-povnistyu-abo-chastkovo-zruinovani-vijny>.
14. Finihina, O.V., Matviienko, O.D., Hudyma, D.M. (2022). Pryntsyipy rozvytku ukrainskoho osvithnoho prostoru v umovakh informatsiinoï ekonomiky: kreatyvni pidkhody ta yevropeiskyi dosvid. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Cherkas. derzh. tekhnol. un-t*, 65, 16-24.
15. Finagina, O., Buryak, E., & Zaporozhets, O. (2021). Cluster policy of Ukraine: target interests of regions and development of environmental management. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu Series Economic Sciences. Proceedings of Scientific Works of Cherkasy State Technological University Series Economic Sciences*, 62 (1), 70–79.